प्राज्ञिक विमर्श, वर्ष ७, अङ्क, १४, २०८२ असोज, ISSN 2676–1297

खेलकुद विकासमा राजनीतिक दलहरूको भूमिका

बखतबहादुर शाही
bakhatsh@gmail.com

अध्ययनसार

प्रस्तुत लेख खेलकुद र राजनीतिबीचको सम्बन्धका बारेमा गरिएको खोज तथा अनुसन्धानसँग सम्बन्धित छ। खेलकुद लामो समयदेखि सामाजिक मूल्यमान्यताको प्रतिबिम्ब हो र राजनीतिले खेलकुदलाई आकार दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। आजको भूमण्डलीकृत संसारमा, खेलकुद र राजनीतिको प्रतिच्छेदनलाई बुझ्नु महत्त्वपूर्ण छ, किनकि खेलकुद एक सार्वभौमिक भाषा बनेको छ, र खेलकुदलाई अक्सर अभिव्यक्ति, विरोध वा हेरफेरको लागि राजनीतिक उपकरणको रूपमा प्रयोग गरिन्छ। ग्रीक शहर र राज्यबीच शान्ति र एकतालाई बढावा दिन प्रयोग गरिएको प्राचीन ओलम्पिक खेलदेखि आधुनिक खेल घटना, जुन अक्सर राजनीतिक प्लेटफर्मको रूपमा प्रयोग गरिन्छ। खेल र राजनीति बीचको सम्बन्ध समयको साथ धेरै विकसित भएको छ। नेपालमा खेलकुदको विकासमा राजनीतिक दलहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइएको छ। उनीहरूले खेलकुद पूर्वाधार विकास, नीति निर्माण, बजेट विनियोजन, र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिताहरूमा सहभागिता सुनिश्चित गर्नमा योगदान पुऱ्याएका छन्। खेलाडीहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न पुरस्कार, रोजगारी र सुविधा उपलब्ध गराइएको छ। राजनीतिक हस्तक्षेपका कारण खेलकुद क्षेत्रमा विभिन्न चुनौतीहरू देखापरेका छन्। विशेषगरी, खेलकुदका विभिन्न निकायहरूमा आफ्ना समर्थकहरूलाई नियुक्त गर्ने प्रचलनले निर्णय प्रक्रियालाई प्रभावित पार्ने र पारदर्शिता तथा स्वायत्ततालाई कमजोर बनाउने गरेको छ। राजनीतिक दलहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिकालाई स्वीकार गर्दै, उनीहरूको हस्तक्षेपले पारदर्शिताको अभाव, संस्थागत कमजोरी, र पूर्वाधार विकासमा ढिलाइ जस्ता नकारात्मक परिणामहरू निम्त्याएको निष्कर्ष निकालेको छ।

मुख्य शब्दावली : राजनीतिक, खेलकुद, विकास, नीति, खेलकुद परिषद्।

विषयपरिचय

खेलकुद र राजनीतिबीचको सम्बन्ध जटिल र बहुआयामिक छ, दुवैले फरक फरक सन्दर्भमा एकअर्कालाई प्रभावित गर्छन। खेलकुद लामो समयदेखि सामाजिक मूल्यमान्यताको प्रतिबिम्ब हो भने राजनीतिले खेलकुदलाई आकार दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। यसले सांस्कृतिक भिन्नताहरूलाई पार गरी मानिसहरूलाई एकताबद्ध गर्न सक्छ, तर राष्ट्रियताको भावना र द्वन्द्वलाई पनि बढावा दिन सक्छ (ग्रीन एन्ड कोलिन्स, २००८)। खेलकुदमा सार्वजनिक लगानीको राजनीतिक तर्कमा चक्रीय परिवर्तनहरू देखिएका छन्, जुन 'सामाजिक भलाइका लागि खेलकुद' र 'खेलकुदका लागि खेलकुद' बीचमा घुमिरहन्छन (चा, २००९)। खेलको राजनीतिकरणको सबैभन्दा उल्लेखनीय उदाहरणमध्ये एक १९३६ को बर्लिन ओलम्पिक हो (कैरार्ड एन्ड मेल्चियोनी, २०११)। जसलाई नाजी शासनले प्रचारको लागि एक मञ्चको रूपमा र जातीय श्रेष्ठताको उनीहरूको विचारधारालाई बढावा दिन प्रयोग गरेको थियो (चेनी, २०१५)। ऐतिहासिक रूपमा, ग्रीक शहरहरू र राज्यहरूबीच शान्ति र एकतालाई बढावा दिन प्रयोग गरिएको प्राचीन ओलम्पिक खेलहरूदेखि आधुनिक खेल घटनाहरू, (गिउलियानोटी एट अल, २०१६) जुन अक्सर राजनीतिक प्लेटफर्मको रूपमा प्रयोग गरिन्छ, खेल र राजनीतिबीचको सम्बन्ध समयको साथ धेरै विकसित भएको छ। खेलकुद र राजनीतिको अन्तरसम्बन्धलाई बुझ्नुको महत्त्वलाई अतिरञ्जित गर्न सकिँदैन। विश्व संस्कृतिलाई आकार दिन खेलकुदले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको हुँदा राजनीतिले खेललाई कसरी प्रभाव पार्छ र त्यसको ठीक उल्टो कसरी प्रभाव पार्छ भन्ने कुरा बुझ्नु आवश्यक छ (जीन्स एट अल,२०१९)। यो बुझाइले हामीलाई खेलकुद र राजनीतिको जटिल गतिशीलतालाई अझ राम्ररी बुझ्न र तिनीहरूले एकअर्कालाई कसरी प्रतिच्छेदन र प्रभाव पार्छन भनेर बुझ्न मदत गर्न सक्छ। खेलकुदको विकासमा राजनीतिक दलहरूको भूमिका एक जटिल र बहुपक्षीय विषय हो (एक्वाह-सैम, २०२१)। विभिन्न देश र राजनीतिक प्रणालीहरूमा, खेलकुदलाई प्राथमिकता दिने तरिका, नीति निर्माण, र कार्यान्वयनमा राजनीतिक दलहरूको दृष्टिकोण फरक देखिन्छ। यस बिषयमा भएका अध्ययनहरूले खेलकुद र राजनीतिक दलहरूको सम्बन्ध, नीति निर्माणमा खेलकुदको स्थान, र सामाजिक-राजनीतिक प्रभावहरूलाई उजागर गरेका छन्।

खेलकुदको विकास सधैं राजनीतिक एजेन्डा, सामाजिक संरचना र आर्थिक स्वार्थहरूसँग गाँसिएको छ। स्थानीय तल्लो तहका कार्यक्रमहरूदेखि अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद कार्यक्रमहरूसम्म, खेलकुद विकासको राजनीतिले शक्ति, पहिचान र अवसरको जटिल अन्तरक्रिया प्रकट गर्दछ (सिसिनान्डो एट अल,२०२२)।

सन् १९८० को दशकको सुरुमा भएको शहरी दङ्गा र खेलको लागि उत्साही जोन मेजरको कार्यालयको छोटो अवधिले खेल र खेल विकासलाई राजनीतिक मञ्चको केन्द्रको नजिक ल्यायो, तर नयाँ लेबर सरकारको प्राथमिकता खेल बाहेक अन्य थियो, तर यसको पहिलो कार्यकालको अन्त्यसम्ममा एक व्यापक र निर्देशनात्मक 'खेलको लागि सरकारी योजना' तयार गरेको थियो । यद्यपि, एक गतिविधिको लागि जुन बहुसंख्यक स्थानीय अधिकारीहरू र खेलका सबै निकायहरूको कामको मान्यता प्राप्त तत्त्व हो, खेल विकासलाई परिभाषित गर्न आश्चर्यजनक रूपमा गाह्रो छ। यस शब्दको प्रयोगको उत्पत्तिमा फर्केर हेर्दा, यो खेल परिषदको प्रारम्भिक दिनहरूमा फिर्ता आउँछ, जुन १९६५ मा एक सल्लाहकार निकायको रूपमा स्थापित भएको थियो। वास्तवमा 'खेलकुद विकास परिषद्' शीर्षक (दंगाल र पोखरेल नेपाल राष्ट्र बैंक, २०२३) मूलतः यस निकायको लागि प्रस्तावित गरिएको थियो साथै प्रशिक्षण र कोचिंगको विकास, खेल विकासको साथसाथै सुविधाहरू, अनुसन्धान र योजनामा प्राथमिकताहरू समावेश थिए।

खेलकुद विकासमा संलग्न व्यक्तिहरूको एउटा धारणा के हो भने यसलाई 'धेरै मानिसहरूलाई बढी भन्दा बढी खेल खेल्न पाउनु' भनेर सारांशित गर्न सकिन्छ। खेलकुद विकासको परिषद्को धारणालाई सक्रिय, हस्तक्षेपकारी र प्रचारात्मक रूपमा लक्षित समूह वा क्षेत्रहरू 'सामाजिक, आर्थिक र मनोरन्जनात्मक असुविधा' (ऐन) सँग सम्बन्धित रूपमा प्रतिबिम्बित गर्दछ। खेलकुदको विकास विभिन्न प्रकारका सामाजिक, मनोरन्जनात्मक र स्वास्थ्य उद्देश्यले न्यायोचित भए तापनि यो आफैमा एक वैध अन्त्य हो भन्ने परिषद्को स्वीकारोक्ति विशेष महत्त्वको छ। तथापि, सम्भवतः खेल विकासको सबैभन्दा स्पष्ट, सबैभन्दा बढी प्रयोग गरिएको र सबैभन्दा सङ्क्षिप्त परिभाषा सन् १९९३ मा प्रकाशित खेलकुद परिषद्को नीति दस्तावेजमा पाइन्छ।

खेल विकास भनेको मानिसहरूलाई आधारभूत आन्दोलन कौशल सिक्न, उनीहरूको छनौटको खेलहरूमा भाग लिन, उनीहरूको क्षमता र प्रदर्शन विकास गर्न र उत्कृष्टताको स्तरमा पुग्न सक्षम बनाउन मार्ग र संरचनाहरू सुनिश्चित गर्नु हो (एसियाडमा नेपाल १९ औं संस्करण, ल.म.) । नेपालमा खेलकुदको इतिहास पुरानो र विविध छ । नेपालले आफ्नो भौगोलिक, सांस्कृतिक, र ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा आधारित विभिन्न प्रकारका खेलकुद परम्परालाई संरक्षण गर्दै आएको छ ।

नेपालमा खेलकुदको इतिहासका प्रमुख चरण

प्राचीन कालः धार्मिक र सांस्कृतिक मेला, जात्रा, र पर्वहरूमा विभिन्न खेलकुद आयोजनामध्ये लठ्ठी खेल, ढुंगा उचाल्ने र मल्लयुद्ध (कुस्ती) खेलहरू सांस्कृतिक रूपमा लोकप्रिय थिए साथै तिब्बती प्रभावबाट प्रेरित धनुषवाण चलाउने खेल पनि अभ्यास गरिन्थ्यो।

मल्लकाल (१२औं-१८औं शताब्दी)ः मल्लकालका राजाहरू खेलकुदमा विशेष रुचि राख्थे। उनीहरूले आफ्ना दरबारमा कुस्ती, मल्लखेल र विभिन्न शारीरिक खेलहरूको प्रोत्साहन गरे।

आधुनिक युग (१९औं शताब्दीपछि)ः राणा शासनकाल (१८४६-१९५१)ः राणा शासनकालमा खेलकुद विशेषगरी शासक वर्गमा सीमित थियो। १९२३ मा स्थापना भएको "रामजस क्लब" नेपालको पहिलो औपचारिक खेलकुद क्लब हो।

२००७ राणा शासनको अन्त्यपछि खेलकुद जनस्तरमा फैलियो । उपत्यका भित्र देखापरेको खेलकुदको लोकप्रियता दृष्टिगत गरेर वि.स. २०१५ सालमा तत्कालीन शिक्षामन्त्री परशुनारायण चौधरीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तथा खेलकुद परिषद् गठन गरिएको थियो। उक्त परिषदको पहिलो सचिव होराप्रसाद जोशी रहेका थिए।

२०३४ सालमा शरदचन्द्र शाह राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्को सदस्य-सचिव नियुक्त हुँदा नेपालमा बृहत् राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको परिकल्पना पनि भएको थिएन । यद्यपि फुटबल, भलिबल, टेबल टेनिस, ब्याडमिन्टन र एथलेटिक्स संघहरूको आफ्नै अगुवाइमा वार्षिकरूपमा आफ्नो खेलको राष्ट्रिय प्रतियोगिता भने गर्दै आइरहेको थिए।

२०३८ सालमा पहिलोपल्ट बृहत् राष्ट्रिय खेलकुद राष्ट्रिय प्रतियोगिताका काठमाडौंमा हुँदा फुटबल, भलिबल, टेबल टेनिस, ब्याडमिन्टन, एथलेटिक्स, क्रिकेट, बक्सिङ, पौडी, बाघचाल, बुद्धिचाल, कबडी, जिम्न्याष्टिक, तारो हान्ने(आर्चरी), भारोत्तोलन, ह्याण्डबल र शारिरीक सुगठन गरी १६ वटा खेल समावेश गरिएको थियो।

एसियाली महादेशभित्रको खेल महाकुम्भका रूपमा परिचित एसियाली खेलकुदमा नेपालले दोस्रो संस्करणबाहेक सबैमा सहभागिता जनाउँदै आएको छ। २००७ साल (सन १९५१ मा भारत) मा भएको पहिलो संस्करणमा सहभागी नेपालले फिलिपिन्सको मनिलामा १९५४ को दोस्रो एसियाडमा सहभागिता जनाउन सकेन।

त्यसयता नेपालले लगातार भाग लिँदै आएको छ । खेल विकासलाई परिभाषित गर्ने उद्देश्य र अभ्यासहरूको वर्तमान मिश्रणको सराहना गर्नको लागी तर्कसंगत मोडेलमा आधारित नीति विकासको व्याख्याले लामो समयदेखि विश्लेषणको बाटो दिएको छ जसले राजनीतिक स्वार्थ र विचारधाराले तर्कसंगतलाई कुन हदसम्म कमजोर पार्छ भनेर स्वीकार गर्दछ । यदि खेलकुद विकासको समकालीन चरित्रलाई बुझ्ने हो भने राजनीतिक प्रणालीले सार्वजनिक मुद्दाहरूमा कसरी प्रतिक्रिया दिन्छ र वास्तवमा निजी समस्याहरू वा चिन्ताहरू सार्वजनिक मुद्दाहरू बन्छन वा बन्दैनन भन्ने कुरालाई आकार दिने कारकहरूको जागरूकता आवश्यक छ।

यस अनुसन्धान समस्याले राजनीतिक दलहरूले खेल नीति निर्माणमा प्रभाव पार्छ कि पार्दैन भनेर पत्ता लगाउँछ। यसले राजनीतिक विचारधारा र एजेन्डाले देशभित्र खेलकुद विकासको दिशा र प्राथमिकतालाई कसरी आकार दिन्छ भन्ने कुरा कोट्याउँदछ। अर्को प्रमुख समस्या भनेको खेल संस्थाहरूभित्र पक्षपातपूर्ण नियुक्तिहरूको परिणामहरूमा प्रभावको अनुसन्धान हो, यसले योग्यताको सट्टा राजनीतिक सम्बद्धताको आधारमा व्यक्तिहरूको छनौटले खेल संगठनहरू र उनीहरूका कार्यक्रमहरूको दक्षता, पारदर्शिता र समग्र प्रभावकारितालाई कसरी प्रभाव पार्छ भनेर जाँच गर्दछ।

यस अध्ययनले सैद्धान्तिक आधार र संयन्त्रहरूको विश्लेषण गर्न वर्णनात्मक विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण प्रयोग गर्दछ जसमार्फत राजनीतिक दलहरूले खेलकुद विकासलाई प्रभाव पार्छन । यसले नेपालको विकासको सन्दर्भमा राजनीतिक दलका नीतिहरूको प्रयोग र व्याख्याको पनि आलोचनात्मक मूल्याङ्कन गर्दछ। अनुसन्धानले नीति र कार्यान्वयन मोडेलहरूको अन्वेषण गर्दछ, यी नीतिहरूको सफलता र चुनौतीहरू दुवैको मूल्याङ्कन गर्दछ। अनुसन्धान मुख्यतया माध्यमिक डेटा स्रोतहरूमा निर्भर गर्दछ। यसमा पुस्तकहरू, पत्रिकाहरू, विशेषज्ञहरूको राय, र अनुसन्धान समस्याहरूसँग सम्बन्धित अन्य सामग्रीहरू समावेश छन । सङ्कलित डेटा वर्णनात्मक रूपमा अनुसन्धान निष्कर्षहरू प्रस्तुत गर्न विश्लेषण गरिएको छ। डेटाको वैधता र विश्वसनीयता उपयुक्त विधिहरूमार्फत परीक्षण गरिन्छ। यस दृष्टिकोणले नेपालको हालको खेलकुद विकास ढाँचाभित्र अनौपचारिक खेल प्रणालीहरूको सङ्क्षिप्त अवलोकन पनि प्रदान गर्दछ, जसले अनुसन्धान सन्दर्भ, निष्कर्षहरू र तिनीहरूका प्रभावहरू बुझ्न मद्दत गर्दछ। यस लेखले नेपालमा हालको खेल विकास प्रणालीभित्र अनौपचारिक खेलको स्थितिलाई विचार गर्दछ। यो अनुसन्धान सन्दर्भ, निष्कर्ष र तिनीहरूको निहितार्थ बुझ्न मद्दत गर्न यी प्रणालीको एक सङ्क्षिप्त सिंहावलोकन प्रदान गर्न उपयोगी छ।

नीति र निर्माणमा राजनीतिक दलहरूको दृष्टिकोण

नेपालमा खेलकुद नीति भन्नाले खेलकुद क्षेत्रको विकास, विस्तार, व्यवस्थापन र प्रवर्द्धनका लागि सरकारले अवलम्बन गर्ने सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक दिशानिर्देश र कार्यक्रमहरूलाई बुझिन्छ। यसको मुख्य उद्देश्य खेलकुदको माध्यमबाट राष्ट्रको समग्र विकासमा योगदान पुऱ्याउनु हो। नेपालको राष्ट्रिय खेलकुद नीति, २०८० ले निम्नकुराहरूलाई प्राथमिकता दिएको छ-

१) **खेलकुदलाई राष्ट्रिय सम्पत्तिको रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने** : खेल क्षेत्रलाई स्वस्थ, अनुशासित, मर्यादित र व्यवस्थित रूपमा स्थापित गर्दै यसलाई राष्ट्रिय विकासको अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित गर्ने।

२) **खेल गतिविधिहरू विस्तार**ः खेल गतिविधिहरू विस्तार गर्न र खेलाडीहरूको अन्तर्निहित क्षमतालाई उजागर गर्न खेल-सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय र सहयोग गर्नु।

३) **व्यावसायिक विकास र जीविकोपार्जन**ः जीविकोपार्जनका लागि अवसरहरू सिर्जना गर्न खेलाडीहरू, प्रशिक्षकहरू र प्राविधिक कर्मचारीहरूको व्यावसायिक कौशल र दक्षता बढाउनु।

४) **विशेष र पारा खेलकुद**ः खेलकुद क्षेत्रमा महिलाको सहभागिता बढाउँदै विशेष तथा पारा खेलको विकास र विस्तारमा जोड दिने।

५) **समन्वयको सुदृढीकरण**ः संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्धलाई सुदृढ र सक्रिय बनाई समन्वयात्मक रूपमा खेलकूद गतिविधिलाई अगाडि बढाउने।

६) **पूर्वाधार विकास**ः विद्यमान खेलकुद पूर्वाधारको संरक्षण र स्तरोन्नति गर्ने तथा नयाँ पूर्वाधार निर्माणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई समन्वयात्मक ढङ्गले संलग्न गराउने।

७) **स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण**ः खेलकुद गतिविधिलाई स्वच्छ, अनुशासित र मर्यादित बनाउन खेलकूद क्षेत्रमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्ने।

८) **सुशासन**ः खेलकुदसँग सम्बन्धित निकाय र खेल संघमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने।

९) स्पोर्ट्स हब विकासः देशको अनुकूल हावापानी र भौगोलिक अवस्थाको लाभ उठाउन नेपाललाई 'स्पोर्ट्स हब' को रूपमा विकास गर्ने ।

१०) निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्न ः खेलकुदमा लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।

११) अनुसन्धान र नवीनताः अध्ययन र अनुसन्धानलाई खेल क्षेत्रको अभिन्न अंगको रूपमा एकीकृत गर्नु, विश्वव्यापी खेलहरूमा नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोगमा जोड दिनु, परम्परागत खेलहरूको प्रवर्द्धन, र नयाँ खेल अभ्यासहरू ।

१२) अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगः खेल क्षेत्रको विकास र विस्तारका लागि खेलकुदसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय निकाय तथा सङ्घसंस्थासँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

१३) अन्तर्राष्ट्रिय सहभागिता बढाउनेः अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताहरूमा खेलाडीहरूको सहभागिता बढाउने र पदक जित्ने क्षमताको विकास गर्ने ।

नेपालमा राष्ट्रिय खेलकुद विकास ऐन, २०७७ ले खेलकुदको विकास, विस्तार, प्रवर्द्धन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि कानूनी आधार प्रदान गर्दछ। यस ऐनले राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् (राखेप) को स्थापना र यसको कार्यक्षेत्रलाई पनि स्पष्ट पारेको छ ।

नीतिगत प्रक्रिया र नीति परिवर्तनका बारेमा हुने अधिकांश छलफलको मूलकारण विगतको अनुभव वा नयाँ जानकारीको परिणामस्वरूप नीति परिवर्तन हुनेछ भन्ने धारणा हो । खेलकुद विकासमा राजनीतिक दलहरूको भूमिका नीति र्निमाण, स्रोत विनियोजन र सामाजिक एकीकरणलाई बढावा दिएर खेलकुद विकासलाई आकार दिन राजनीतिक दलहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन। अध्ययनहरूले देखाएको छ कि राजनीतिक घोषणापत्रहरूले प्रायः खेलकुदलाई शिक्षा, सहिष्णुता र सामाजिक एकता प्रवर्द्धन गर्ने उपकरणको रूपमा हाइलाइट गर्दछ । उदाहरणका लागि, २०११ मा स्पेनी राजनीतिक दलहरूको चुनावी घोषणापत्रहरूमा खेलकुदलाई दृढता र सामूहिक वृद्धि जस्ता मूल्यहरू स्थापित गर्ने माध्यमको रूपमा फ्रेम गरिएको थियो । विश्लेषण, प्रोएक्टो पोलकोरले खेलकुदमा राजनीतिक बहसले स्वास्थ्य अर्थशास्त्र र प्रदर्शनलाई कसरी प्राथमिकता दिन्छ भनेर थप जोड दियो जबकी खेलकुद नीतिहरूको सांस्कृतिक र शैक्षिक क्षमतालाई कम गर्छ वातावरणीय दिगोपना र सामुदायिक लचिलोपन जस्ता मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न नेताहरूले प्रायः खेलकुदलाई शासन उपकरणको रूपमा प्रयोग गर्छन, यद्यपि परिणामहरू राजनीतिक नेतृत्व र सरोकारवालाहरूको विकासशील राज्यसम्बन्धी अध्ययनहरूमा देखिएभैं पार्टी नेतृत्वमा खेलकुद पहलहरूको प्रभावकारितामा बाधा पुर्‍याउँछन (बेलकास्त्रो, २०२३) । राजनीतिक दलहरूले समावेशी, लक्षित नीतिहरू लागू गरेर खेलकुद विकासलाई बढाउन सक्छन। जसले ग्रासरुट खेलकुद, पूर्वाधार र समतामूलक पहुँचलाई प्राथमिकता दिन्छ, जसले राजनीतिक एजेन्डाभन्दा बाहिर व्यापक सामाजिक लाभहरू सुनिश्चित गर्दछ ।

नीति निर्माण, कोष विनियोजन र सार्वजनिक बहसमार्फत खेलकुद पूर्वाधारको विकासलाई आकार दिन राजनीतिक दलहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन चुनावी घोषणापत्रहरूमा खेलकुदको प्राथमिकता र पार्टी विचारधारासँग मिल्ने पूर्वाधार परियोजनाहरूको कार्यान्वयनसहित विभिन्न सन्दर्भहरूमा तिनीहरूको प्रभाव अवलोकन गर्न सकिन्छ। नेपालका राजनीतिक पार्टीहरूले आ-आफ्नो २०७९ सालको घोषणापत्रमा खेलकुदका बारेमा पनि समेटेका छन ।

नेपाली काँग्रेसले क्षेत्रगत प्राथमिकतामा समवेश गरेर कला, संस्कृति, खेलकुद विकासका खेल पूर्वाधार निर्माण तथा उचित संवर्द्धन गर्ने प्रतिबद्धता अगाडि सारेको छ। व्यवस्थापकीय संरचनालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम सुधार गरी खेलाडीहरूको भविष्य सुनिश्चित गर्दै खेल प्रशिक्षक, खेल पदाधिकारी, खेलकर्मी र खेल पत्रकारितालाई प्राथमिता राख्ने उल्लेख गरेको छ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) पनि खेलकुद क्षेत्रको विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारलाई नै जोड दिएको छ। एमालेले युवाहरूको शारीरिक तथा मानसिक विकासका लागि खेल मैदान, कभर्ड हल तथा क्लव भवनमा जोड दिएर खेल क्षेत्रलाई अगाडि बढाउने वाचा घोषणापत्रमार्फत गरेको छ।

नेपाली खेलाडीले एशियाली र ओलम्पिक खेलकुदमा पदक ल्याउने गरी खेलाडीको क्षमता विकासका लागि तालिम र प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्नेपनि जनाएको छ । यस्तै खेलाडीहरूको सम्मान र वृद्धि विकासका कार्यक्रमसहित जीवनवृत्ति प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याउने, सम्भावना बोकेका खेलाडीको खोजि गर्ने र धेरै भन्दा धेरै प्रतियोगितामा खेलाडीलाई समावेश गराई अनुभव बटुल्ने अवसर दिने योजना ल्याएको छ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र) ले युवा तथा खेलकुदलाई सँगै समेटेको छ। १३ वटा बुँदा उल्लेख गरिएको शीर्षकअन्तर्गत खेलकुद क्षेत्र एक बुँदामा समेटेको छ। माओवादीले खेलकुद क्षेत्रमा संलग्न युवाको जीविकोपार्जनका लागि मापदण्ड बनाई आवश्यक आर्थिक सहयोगको प्रवन्ध मिलाउने र खेलकुद परिषद्‌को

क्षमता विकासमार्फत खेलकुद क्षेत्रको विकास गर्ने योजना अगाडि सारेको छ। ठोस योजना घोषणापत्रमा उल्लेख गर्न नसकिएको प्रस्टै देखिन्छ।

राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टीले नेपाल खेलकुद विश्वविद्यालय स्थापना गरी खेलसम्बन्धी सम्पूर्ण विषयको अध्ययन अध्यापन गराई दक्ष खेलाडी, प्रशिक्षक, प्राविधिक लगायतका जनशक्ति उत्पादन गर्ने तथा पालिकादेखि राष्ट्रिय तहसम्मका सबै उमेर समूहका प्रतिभालाई खोजी खोजी ल्याउने, तालिम दिने, आर्थिक व्यवस्थापन मिलाउने तथा वृत्ति विकासको बन्दो वस्त गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

नेकपा (एकीकृत समाजवादी) ले स्वस्थ जीवनको आधार नै खेलकुद पूर्वाधार भन्दै खेल संरचनामा जोड दिएको छ। नेपाली खेलकुदमा पूर्वाधार कमजोर भएको अवस्थालाई समेटदै पूर्वाधारलाई जोड दिएको औँल्याउन सकिन्छ। स्वास्थ्यका लागि खेलकुद, राष्ट्रिय पहिचानका लागि खेलकुद भन्ने नारा घोषणा पत्रमा उल्लेख गरेको छ।

राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीले एक पालिका एक खेल मैदानसहितको खेलकुद एजेण्डा अगाडि सारेको छ। खेलकुद विकास गर्ने योजना बनाएको राप्रपाले प्रदेश र स्थानीय स्तरमा आवश्यकताको आधारमा रंगशाला, कभर्ड हल, खेल मैदान, खुला व्यायामशाला बनाउने एजेण्डा बनाएको छ। त्यस्तै स्थानीय प्रतिभाशाली खेलाडी तथा प्रशिक्षकलाई उच्चस्तरीय प्रशिक्षणको प्रवन्ध मिलाउने, अक्षय कोषको व्यवस्था गरी खेलाडीको सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने जनाएको छ।

सबै पार्टीले खेलाडीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नका लागि राष्ट्रि र अन्तर्राष्ट्रियस्तरका खेलमा पदक प्राप्त गर्नेहरूलाई पदको स्तरअनुसार निश्चित रकम पुरस्कारसहित कदरपत्रबाट सम्मान गर्ने जनाएको छ। नेपाली राजनीतिका शीर्ष दलको परिचय पाएका अलावा अन्य साना दलहरूले पनि खेलकुदका विषय कतै कतै जोडेका छन्। सबैको चासो पूर्वाधार नै रहेको छ। दलले जारी गरेको घोषणापत्रमा देशको मुहार फेर्नेदेखि आर्थिक समृद्धिका चखिला नाराहरू जस्तै, खेलकुद क्षेत्रको फड्को मार्ने योजनासहितका एजेण्डा र कार्यन्वयन पक्ष अहिलेको खेलकुदको आवश्यकता हो।

खेलकुदमा दृष्टिकोण

अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिका अध्येताहरूले खेलकुदमा खासै ध्यान दिँदैनन। खेलकुदले विश्वविद्यालयहरूमा अधिकांश विश्व राजनीति कक्षाहरूको पाठ्यक्रममा एक हप्ताको व्याख्यान ओगटेको छैन र अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिसम्बन्धी पश्चिमी र पूर्वी पाठ्यक्रमका पाठ्यपुस्तकहरूमा यसको मुस्किलले उल्लेख गरिएको छ। यसको विपरीत, विश्व राजनीतिको सट्टा खेलको अध्ययन गर्नेहरूले राष्ट्र-राज्यहरूमा पूर्वको प्रभावलाई देखेका छैनन्, बरु मुख्यतया खेल मनोविज्ञान र चिकित्सा जस्ता क्षेत्रहरूमा काम गरिरहेका छन र सामाजिक विज्ञानको सन्दर्भमा, मानवशास्त्र, समाजशास्त्र र लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्रमा। यहाँ, ब्याज सधैं केही हदसम्म अनुमानति र सङ्कीर्ण भएको छ। उदाहरणका लागि, जापानी, जर्मन र इटालियनहरूले फासीवादी प्रणालीमा खेलको भूमिकालाई हेरेका छन्; अमेरिकी र सोभियत समाजशास्त्रीहरूले साम्यवादी समाजमा खेलको भूमिकालाई हेरेका छन्; र युरोपियनहरूले फुटबल गुण्डागर्दीको विकृतिको अध्ययन गरेका छन।

सन् १९८० को मस्को ओलम्पिक र सन १९८४ को लस एन्जलस ओलम्पिकको बहिष्कारपछि सन् १९८० को दशकमा खेल र राजनीतिको 'पारस्परिक उपेक्षा' समाप्त हुन थाल्यो। तथापि, यी अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विशेषज्ञहरूको बढ्दो ध्यानले प्रकाश पार्न थोरै मात्र गरेको छ, र सम्भवतः तस्वीरलाई अस्पष्ट र भ्रमित गर्न अझ बढी गरेको छ। यदि सञ्चालन प्रश्न हो भनेः कसरी हुन्छ खेल विश्व राजनीति हाम्रो समझमा 'फिट' ? मूल कुरा के हो भने, विद्यमान साहित्यले कुनै स्पष्ट वा सुसङ्गत जवाफ दिँदैन।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धमा विचारका तीन वटा कूटनीति र राज्यकला; विदेश नीति; र व्यापार र वाणिज्य छन,ती सबैले दाबी गर्नेछन् कि खेलले संसार कसरी काम गर्दछ भन्ने आफ्नै विशिष्ट सिद्धान्तहरूलाई सुदृढ गर्दछ। एउटा स्कूलले राज्यशक्तिलाई अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई बुझ्ने कुञ्जीको रूपमा ध्यान केन्द्रित गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय खेलहरू आ-आफ्नो देशको प्रतिनिधित्व गर्ने खेलाडीहरू र टोलीहरूको वरिपरि आयोजित गरिन्छ। 'टिम युएसए' खेलाडीहरूको सङ्ग्रह मात्र होइन तर यो यथार्थवादी विश्वदृष्टिकोणमा अमेरिकी सार्वभौमिकताको मूर्त रूप हो। यस 'शक्ति' परिप्रेक्ष्यको लागि, यसबाहेक, अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताहरूको परिणामले राष्ट्रहरूको सापेक्ष शक्ति र धनलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

संसारमा मूल्य, विचार र राष्ट्रिय पहिचान जस्ता खेल प्रदर्शन गर्वको स्रोत भएकोले कुनै पनि राष्ट्रको आफूप्रतिको दृष्टिकोणसँग खेल कतिहदसम्म गाँसिएको छ भन्ने कुरालाई कम आँक्न सकिँदैन। क्युबा वा पूर्वी

जर्मनीजस्ता साना देशहरूले आफ्नो राष्ट्रिय स्रोतको यति ठूलो प्रतिशत खेलकुदमा किन खर्च गरे वा विश्व राजनीतिमा प्रतिष्ठा, देशभक्ति र प्रतिष्ठाले खेल्ने महत्त्वलाई नबुझी सरकारहरूले ओलम्पिकजस्ता ठूला खेलकुद प्रतियोगिताहरू आयोजना गर्न आर्थिक जोखिम किन मोल्छन भन्ने कुरा बुझ्न सकिँदैन। खेल र राजनीतिको बारेमा कसरी सोच्ने भनेर यस क्षेत्रलाई सरल र स्पष्ट ढाँचा चाहिन्छ- मेटाथ्योरी होइन, तर खेलको इतिहासबाट प्राप्त व्यावहारिक र नीति-उन्मुख खेल र राजनीतिबीचको सम्बन्ध अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धका तीन विचारधारालाई मान्यता दिने वा अमान्य तुल्याउने बहसमा भेटिँदैन।

राजनीतिक दलहरूद्धरा खेलको विकास

संघियता लागु भए यता युवा तथा खेलकुद क्षेत्रमा अहिलेसम्मकै धेरै बजेट विनियोजन भएको छ। आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को लागि ६ अर्ब ८ करोड बजेट विनियोजन गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को भन्दा यो २ अर्ब ५८ करोडले बढी हो। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा युवा तथा खेलकुद क्षेत्रमा ३ अर्ब ५० करोड बजेट विनियोजन गरिएको थियो। यसअघि आव २०७६/७७ मा विनियोजित ३ अर्ब ९९ करोड ८ लाख सबैभन्दा उच्च बजेट थियो।

नेपाल सरकारले आगामी आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को बजेट सार्वजनिक गर्दै अघिल्ला आर्थिक वर्षको तुलनामा खेलकुदको रकममा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखाएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा झण्डै रु. चार अर्ब पुगेको खेलकूद बजेट, आर्थिक वर्ष २०७७/०७८, ७८/७९, ७९/८० र ८०/८१ र ८१/८२ मा कोरोना महामारीको आर्थिक प्रभावका कारण घटेको छ। आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा सरकारले सुरुमा खेलकुद मन्त्रालयलाई ३ अर्ब १९ करोड को सीमाभित्र रहेर बजेट प्रस्ताव गर्न आग्रह गरेको थियो। विनियोजनमा यो सीमा नाघेर सरकारले खेलकुद विकासमा लगानी बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। सरकारले आगामी ओलम्पिक र एसियाली खेलकुदका लागि राष्ट्रिय टोली तयार गर्न उक्त बजेट खर्च गर्ने योजना बनाएको छ। राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् (राखेप) ले सन २०२६ मा जापानमा आयोजना हुने २०औँ एशियाली खेलकुद र पाँचौँ एसियाली पारा खेलका लागि राष्ट्रिय टोली तयार गर्न मिसन २०२६ अन्तर्गत विशेष प्रशिक्षण शिविर शुरु गरिसकेको छ। यो बजेट विनियोजन सरकारको सकारात्मक कदम हो।

सरकारले आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा कम्तीमा ८० वटा राष्ट्रियस्तरका खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ। परम्परागत नेपाली खेलकुद र आधुनिक ई-स्पोर्टस दुवैलाई उत्तिकै महत्त्व दिइएको छ। सरकारले बाघचल, डण्डीबियो र घोडचढीको लोकप्रियतालाई पुनर्जीवित गर्नुका साथै ई-स्पोर्ट्सको बढ्दो लोकप्रियतालाई मान्यता दिँदै अन्तर्राष्ट्रिय ई-स्पोर्ट्स कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने योजना बनाएको छ।

यसैगरी कीर्तिपुरस्थित त्रिभुवन क्रिकेट मैदानलाई स्तरोन्नतिका ४० करोड विनियोजित गरिएको छ। रात्रिकालीन खेलका लागि सञ्चालन गर्ने, स्थानीय स्तरको खेलकूद ग्राम निर्माण गर्ने, खेलकुदको दीर्घकालीन विकासका लागि २० वर्षे गुरुयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने, बाँकेको कोहलपुरमा महिला क्रिकेट एकेडेमी निर्माण गर्ने, धनगढीमा फाप्ला अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद मैदान र खेलग्राम निर्माण गर्ने बजेटमा उल्लेख छ। राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजनाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार 'खेल पर्यटनलाई प्रवर्धन गरिने छ। खेलकुदका पूर्वाधार निर्माण व्यवस्थापन र प्रतियोगिता सञ्चालनमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरिने छ,' अर्थमन्त्रीको बजेट वक्तव्यमा उल्लेख छ, 'स्वरोजगार बन्न चाहेका खेलाडीलाई युवा स्वरोजगार कोषमार्फत सहुलियत पूर्ण कर्जा उपलब्ध गराउने।' सरकारले १९ औं एसियाली खेलकुद, एसियाली खेलकुद र १०औं राष्ट्रिय खेलकुदका लागि खेलाडीलाई आवश्यक तालिम र प्रशिक्षण दिन बजेटको व्यवस्था गरेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुदमा पदक हासिल गर्ने खेलाडीलाई प्रात्साहन र सम्मान गरिने बजेटमा उल्लेख छ। युवालाई अनुशासित र स्वस्थ्य बनाउन मार्सल आट्सलाई समुदायमा लैजानेका साथै नेपाल ओलम्पिक कमिटी, क्यान एन्फाको खेल क्षमता विकास गरी खेल प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न बजेटले प्रोत्साहित गर्ने अर्थमन्त्रीले बताए। स्थानीय स्तरमा खेल प्रतियोगिता सञ्चालन गर्नका लागि सहयोग गरिने उनले बताएका हुन।

सरकारले १० औँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न रु ५४ करोड बजेट विनियोजन गरेको छ। कर्णाली प्रदेशमा आगामी खेलकुद प्रतियोगिता हुने भएको छ। काठमाडौँको मूलपानी क्रिकेट रङ्गशाला, मोरङको गिरिजाप्रसाद कोइराला रङ्गशाला, भरतपुरको गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय क्रिकेट रङ्गशाला, धनगढीको फाप्ला अन्तर्राष्ट्रिय क्रिकेट मैदान, काठमाडौँको त्रिवि अन्तर्राष्ट्रिय क्रिकेट मैदानको स्तरोन्नतिलगायत विभिन्न रङ्गशाला निर्माणका लागि सरकारले रकम विनियोजन गर्दै आएको छ। खेलकुद पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मतसम्भारका लागि

रु. ४२ करोड विनियोजन गरिएको छ। सरकारले यो बजेटलाई महिला सहभागिता बढाउनेलगायत खेलकुदमा अवसर विस्तार गर्न पनि प्रयोग गर्ने योजना बनाएको छ। विद्यार्थीका लागि खेलकुद छात्रवृत्ति प्रदान गर्नुका साथै विद्यालयस्तरीय प्रतियोगिता आयोजना गर्नुका साथै शिक्षकलाई खेलकुद प्रशिक्षण समेत प्रदान गरिनेछ। खेलकुदको विकासको लागि यो व्यापक दृष्टिकोण नेपालमा एक जीवन्त खेल संस्कृतिको विकास गर्नको लागि सरकारको प्रतिबद्धताको प्रमाण हो।

आर्थिक बजेट विनियोजन १० वर्षमा हेर्न सकिन्छ।

आर्थिक वर्ष	**रकम**
२०७३/०७४	२ अर्ब ३३ करोड ८७ लाख २८
२०७४/७५	२ अर्ब २४ करोड २४लाख ३६ हजार
२०७५/७६	२ अर्ब ४ करोड
२०७६/०७७	३ अर्ब ९९ करोड ८ लाख
२०७७/०७८	२ अर्ब ३६ करोड
२०७८/७९	२ अर्ब ७४ करोड ६८ लाख
२०७९/०८०	२ अर्ब ४६ करोड
२०८०/०८१	२ अर्ब ८७ करोड ५९लाख
२०८१/०८२	३ अर्ब ५० करोड
२०८२/०८३	६ अर्ब ८ करोड

(स्रोतः अर्थमन्त्रालय)

आगामी आर्थिक वर्षको बजेट विगतका योजनाहरूको पुनरावृत्ति जस्तो देखिन्छ। बजेटका प्रस्तावहरू महत्त्वाकाङ्क्षी र अग्रगामी सोचका देखिए पनि वास्तविक चुनौती भने जहिले पनि तिनको कार्यान्वयनमा रहेको छ। पूर्वाधार विकास, नीति निर्माण र व्यवस्थापनका क्षेत्रमा सुस्त प्रगतिले नेपाली खेलकुदका पक्षलाई निरुत्साहित गरिरहेको छ। सरकारले प्रत्येक बजेटमा रङ्गशाला निर्माण, सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने र खेलकुदलाई निजी कम्पनीको सामाजिक उत्तरदायित्वसँग जोड्ने विषयमा छलफल गरेको छ। तर, नीति नियमको अभावले खेल क्षेत्रमा सार्वजनिक-निजी साझेदारीको कार्यान्वयनमा बाधा पुगेको छ। खेलकुद मन्त्रालयको बजेटको ठूलो हिस्सा पूर्वाधार विकासका लागि छुट्याइए पनि नेपाली खेलकुदको नियामक निकाय राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् (राखेप) ले पूर्वाधार निर्माणमा भएको ढिलाइका कारण बजेट पूर्णरूपमा खर्च गर्न सकेको छैन। कर्मचारीतन्त्र र कानूनी अड्चनका कारण कम्तीमा पाँचवटा अन्तर्राष्ट्रिय क्रिकेट रङ्गशाला निर्माण वर्षौंदेखि रोकिएको छ। बजेट खर्च हुन नसक्नु र फ्रिज हुनुले खेलकुदको विकासमा खेल प्रशासनको लापरबाही र उदासीनतालाई सङ्केत गर्छ।

मूलपानी क्रिकेट रङ्गशाला निर्माण सम्पन्न हुन धेरै समय लागेको एउटा उदाहरण बनेको छ। सरकारले गिरिजाप्रसाद कोइराला रङ्गशालासँगै यसलाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाका रूपमा समेत घोषणा गरेको थियो। गौरवका आयोजनामा समावेश भए पनि आयोजनाले गति लिनसकेको छैन। गिरिजाप्रसाद कोइराला रङ्गशालाको अवस्था झनै दयनीय छ। बैजनाथपुरमा बहुउद्देश्यीय रङ्गशाला निर्माणका लागि सन् १९९८ मा जग्गा अधिग्रहण गरिएदेखि सन् २०१६ मा सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताका लागि क्रिकेट मैदान, सुटिङ रेन्ज र टेनिस कोर्ट बनाउनेबाहेक केही भएको छैन। संरक्षणको अभावमा चरनस्थलमा परिणत भएको रङ्गशालाको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गर्न मन्त्रालयले बजेटको अभाव झेल्दै आएको छ।

धुर्मुस-सुन्तली फाउन्डेशनले सन् २०१९ मा क्राउड फन्डिङबाट निर्माण गर्न लागेको गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय क्रिकेट रङ्गशाला निर्माण सम्पन्न हुने अवस्थामा पुगेको छ । तर, आर्थिक अभावका कारण फाउन्डेसनले आयोजनाबाट हात झिकेर भरतपुर नगरपालिकालाई स्वामित्व हस्तान्तरण गरेपछि पनि यो आयोजना अलपत्र परेकोले सरकारले अनुदान दिने घोषणा गरेको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले बजेटको ग्यारेन्टी गरे पनि कर्मचारीतन्त्रको झन्झटका कारण आयोजना अगाडि बढ्न सकेको थिएन । त्यस्तै त्रिवि अन्तर्राष्ट्रिय मैदानको कीर्तिपुरमा फ्लडलाइट जडानको काम अघि बढिरहेको छ ।

नेपाली खेलकुदले उल्लेखनीय फड्को मार्न नसक्नुको एउटा प्रमुख कारण नेतृत्वको अक्षमता हो, जसका कारण गलत दिशामा लगानी भएको छ । नेतृत्वभित्रको भ्रष्टाचारका कारण कर्मचारीको सुविधा र विदेश भ्रमणका लागि असमान रूपमा लगानी गरिएको छ । यो अक्षमताले निजी क्षेत्रलाई नेपाली खेलकुदमा चासो देखाउन निरुत्साहित गरेको छ । यसबाहेक, दुरूपयोगको डरले सरकारलाई थप लगानी गर्न हिचकिचाएको छ । यी चुनौतीहरूको सामना गरेर नेपालले बजेट विनियोजन र मूर्त परिणामबीचको खाडललाई कम गर्न सक्छ । यसले नेपाली खेलकुदको उज्जवल भविष्यका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नेछ र खेलाडीहरूलाई आफ्नो क्षमताको पूर्ण उपयोग गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय सफलता हासिल गर्न सक्षम बनाउनेछ । कुनै पनि देशमा खेलकुदको सफलता एक सामूहिक प्रयास हो जसमा वित्तीय लगानी मात्र होइन तर प्रभावकारी नेतृत्व, पारदर्शिता र सही नीतिहरू र संयन्त्रहरू पनि आवश्यक पर्दछ ।

राजनीति दलको भूमिका र हस्तक्षेप

राजनीतिदलहरू लोकतन्त्रको आधारशिला हुन जसले सरकार निर्माण, नीति निर्माण, र जनताको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्छन । तिनीहरूको मुख्य भूमिका समाजमा विविध विचारधारालाई एकत्रित गर्दै नीति निर्माणका लागि साझा मञ्च प्रदान गर्नु हो । राजनीतिदलहरूले निर्वाचनमार्फत जनताका माग र आकाङ्क्षाहरू सरकारसम्म पुऱ्याउन काम गर्छन् जसले गर्दा शासन प्रणाली जनउत्तरदायी बन्नेछ । साथै, दलहरूले जनचेतना अभिवृद्धि, कानूनी संरचना निर्माण, र सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछन तर, राजनीतिदलहरूको हस्तक्षेप कहिलेकाहीं विवादास्पद हुन्छ, विशेषगरी शासन प्रणालीमा प्रभाव जमाउने क्रममा कतिपय अवस्थामा, दलहरू आफ्नो दलगत स्वार्थका कारण विकास परियोजनाहरूमा अवरोध सिर्जना गर्ने, प्रशासनिक निकायहरूको स्वायत्तता कमजोर बनाउने, र भ्रष्टाचारलाई बढावा दिने आरोप लाग्ने गरेका छन । उदाहरणका लागि, जब दलहरूले न्यायपालिका, सुरक्षा निकाय, र सार्वजनिक संस्थाहरूमा अत्यधिक हस्तक्षेप गर्छन त्यसले संस्थागत क्षमतामा ह्रास ल्याउन सक्छ । त्यसैगरी, राजनीतिमा शक्ति सन्तुलन नहुँदा कमजोर वर्गको आवाज दबिन सक्छ । समग्रमा, राजनीतिदलहरूको सकारात्मक भूमिका समाजमा स्थिरता र विकासका लागि अत्यावश्यक छ । तर तिनीहरूको हस्तक्षेप सीमित र जिम्मेवार हुनु जरुरी छ, ताकि लोकतान्त्रिक मूल्य र संस्थाहरू बलियो रहुन राजनीतिदलहरूलाई उत्तरदायी बनाउन, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, र शैक्षिक निकायहरूले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नुपर्छ ।

संस्थागत नियुक्तिहरू

नेपालमा खेलकुद क्षेत्रमा संस्थागत नियुक्तिहरू विभिन्न निकायहरूबाट हुने गर्दछन । यसमा मुख्यतया राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् (राखेप), विभिन्न खेल संघहरू र कहिलेकाहीँ सरकारी निकायहरू पनि संलग्न हुन्छन । राष्ट्रिय खेलकुद परिषद नेपालमा खेलकुदको सर्वोच्च नियामक निकाय हो । यसले खेलकुदको विकास, विस्तार र व्यवस्थापनको लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । राखेपमा हुने नियुक्तिहरू यसप्रकार छन् ः

पदाधिकारीहरूः राखेपका उपाध्यक्ष, सदस्य सचिव लगायतका प्रमुख पदहरूमा सामान्यतया सरकारले राजनीतिक नियुक्ति गर्दछ । यी पदहरूमा खेलकुदको अनुभव वा ज्ञान भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता दिइने प्रचलन छ, यद्यपि यो सधैं लागू हुँदैन ।

कर्मचारीहरूः राखेपमा प्रशासनिक र प्राविधिक कार्यका लागि विभिन्न तहका कर्मचारीहरूको नियुक्ति गरिन्छ । यी नियुक्तिहरू सामान्यतया खुला प्रतिस्पर्धा (लोकसेवा आयोग मार्फत) वा आन्तरिक मूल्याङ्कनका आधारमा हुन्छन । यसमा खेलकुद विकास अधिकृत, प्रशिक्षक, लेखापाल, प्रशासन लगायतका पदहरू पर्दछन ।

प्रशिक्षक तथा निर्णायकहरूः विभिन्न खेलका प्रशिक्षक र निर्णायकहरूलाई राखेपले आवश्यकताअनुसार करारमा वा स्थायी रूपमा नियुक्त गर्न सक्छ । यी नियुक्तिहरू सम्बन्धित खेलको योग्यता, अनुभव र प्रदर्शनका आधारमा गरिन्छ ।

खेल संघहरू

नेपालमा विभिन्न खेलका आफ्नै राष्ट्रिय संघहरू १८१ (२०७५) (खेलकुदका राष्ट्रिय संघसंस्थाहरू, ल.म.) दर्ता छन् (जस्तैः नेपाल फुटबल संघ, नेपाल क्रिकेट संघ, नेपाल तेक्वान्दो संघ आदि) । यी संघहरू पनि खेलकुदमा नियुक्ति गर्ने महत्त्वपूर्ण निकाय हुन ।

पदाधिकारीहरूः खेल संघका पदाधिकारीहरू (अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, महासचिव आदि) सामान्यतया संघको साधारण सभाबाट लोकतान्त्रिक प्रक्रिया (निर्वाचन) मार्फत चयन हुन्छन ।

कर्मचारी तथा प्राविधिकहरूः संघहरूले आफ्नो दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि प्रशासनिक कर्मचारी, प्रशिक्षक, रेफ्री/निर्णायक, प्राविधिक कर्मचारी आदि नियुक्त गर्न सक्छन । यी नियुक्तिहरू सम्बन्धित संघको आवश्यकता र स्रोतसाधनमा निर्भर गर्दछन । कतिपय अवस्थामा यी नियुक्तिहरू राखेपसँगको समन्वयमा पनि हुन्छ ।

खेलाडीहरूः संघहरूले राष्ट्रिय टोलीका लागि खेलाडीहरूको छनोट गर्दछन्, जुन एक प्रकारको "संस्थागत नियुक्ति" नै मान्न सकिन्छ । यो छनोट खेलाडीको प्रदर्शन, फिटनेस र योग्यताका आधारमा हुन्छ ।

अन्य निकायहरू

प्रदेश र स्थानीय तहः हालका वर्षहरूमा स्थानीय सरकारहरूले पनि खेलकुदको विकासमा सक्रियता देखाएका छन् । उनीहरूले खेलकुद विकास समितिका पदाधिकारी वा कर्मचारी नियुक्त गर्ने छन् ।

शिक्षण संस्थाहरूः विद्यालय र विश्वविद्यालयहरूले खेलकुद शिक्षक वा प्रशिक्षकहरूलाई नियुक्त गर्दछन् ।

नियुक्तिको प्रक्रिया र चुनौतीहरूः

नेपालमा खेलकुदमा संस्थागत नियुक्तिहरूको प्रक्रियामा केही चुनौतीहरू पनि छन्, जसलाई यहाँ प्रस्ट पार्न सकिन्छ -

राजनीतिक हस्तक्षेपः राखेप लगायतका प्रमुख पदहरूमा राजनीतिक नियुक्तिले गर्दा कहिलेकाहीँ व्यावसायिकतामा असर पर्ने गरेको गुनासो सुनिन्छ ।

पारदर्शिताको कमीः कतिपय नियुक्ति प्रक्रियाहरूमा पारदर्शिताको कमी र नातावाद-कृपावाद हावी भएको आरोप पनि लाग्ने गरेको छ । सही योग्यता र अनुभव भएका व्यक्तिहरूलाई भन्दा अन्य आधारमा नियुक्ति हुने समस्या पनि देखिन्छ ।

यी चुनौतीहरूको बाबजुद, नेपालमा खेलकुदको विकासका लागि संस्थागत नियुक्तिहरू महत्त्वपूर्ण छन् । यसमा पारदर्शिता, योग्यता र व्यावसायिकतालाई प्राथमिकता दिँदै अगाडि बढ्नु आवश्यक छ ।

निष्कर्ष

नेपालको खेलकुद क्षेत्रमा राजनीतिक दलहरूको महत्त्वपूर्ण, तर प्रायः विवादास्पद भूमिका रहेको छ । उनीहरूले खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता र पहिचानको माध्यमको रूपमा हेर्छन्, तर राजनीतिक प्रभावले यस क्षेत्रमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभाव पार्छ ।

राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् (राखेप) जस्ता निकायको स्थापना र विकासमा राजनीतिक दलहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । तिनीहरूले खेल पूर्वाधार विकास, नीति निर्माण, बजेट विनियोजन, र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिताहरूमा सहभागिता सुनिश्चित गर्न योगदान पुऱ्याउँछन । दक्षिण एसियाली खेलकुद (साग) जस्ता प्रमुख प्रतियोगिताहरूमा सरकार र राजनीतिक दलको समर्थन आवश्यक पर्दछ । राजनीतिक दलहरूले खेलकुदको माध्यमबाट युवाहरूलाई राष्ट्र निर्माणमा संलग्न गराउन विभिन्न कार्यक्रम र प्रतियोगिताहरू आयोजना गर्छन । उनीहरू पुरस्कार, रोजगारीका अवसरहरू र सुविधाहरू प्रदान गरेर खेलाडीहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न पनि काम गर्छन । एउटा महत्त्वपूर्ण चुनौती भनेको राजनीतिक दलहरूले आफ्ना समर्थकहरूलाई खेलकुद निकायहरूमा नियुक्त गर्ने सामान्य अभ्यास हो, जसले निर्णय लिने प्रक्रियालाई प्रभावित गर्न सक्छ । खेल संघहरूको लागि नेतृत्व चयनमा राजनीतिक हस्तक्षेपले अक्सर पारदर्शिता र स्वायत्ततासँग सम्झौता गर्दछ । यसबाहेक, राजनीतिक प्रभावका कारण विकास बजेटको दुरूपयोग र पूर्वाधार परियोजनाहरूमा अनियमितताले अक्सर विवाद निम्त्याउँछ । अन्त्यमा, कार्यपत्रले नेपालको खेलकुद विकासमा राजनीतिक दलहरूको जटिल र प्रायः विरोधाभासी भूमिकालाई उजागर गरेको छ । राष्ट्रिय एकताका लागि नीति निर्माण, आर्थिक सहयोग र खेलकुदलाई बढावा दिन यिनीहरूको महत्वपूर्ण भूमिका भए तापनि

उनीहरूको हस्तक्षेपले प्रायः खेलकुद संस्थाहरूमा पारदर्शिता, स्वायत्तता र कुशल स्रोत उपयोगको मुद्दाहरू निम्त्याउँछ।

सन्दर्भ सामग्री

एक्वाह-सैम, (सन् २०२१), विकासशील देशहरूमा आर्थिक वृद्धि र विकासको लागि खेलकुदको विकास, यूरोपीय वैज्ञानिक जर्नल, ईएसजे, १७ (१५), १७२। https://doi.org/10.19044/esj.2021.v17n15p172

बेलकास्त्रो, एफ (२०२३)। राजनीतिको खेल ? अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद संगठनहरू र अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा खेलकुदको भूमिका, अन्तर्राष्ट्रिय दर्शकहरू, ५८ (२), १०७-१२२। https://doi.org/10.1080/03932729.2023.2205789

चेनी, पी (२०१५), बहु-स्तरीय प्रणालीहरूमा चुनावी बहस र खेलहरूको दलीय राजनीतिकरणः युके चुनाव १९४५-२०११ को विश्लेषण, इन्टरनेशनल जर्नल अ'फ स्पोर्ट पा'लिसी एन्ड पा'लिटिक्स, ७ (२), १५९-१८०। https://doi.org/10.1080/19406940.2014.921230

चा, वीडी (२००९), खेलकुद र राजनीतिको सिद्धान्त, इंटरनेशनल जर्नल अ'फ द हिस्ट्री अ'फ स्पोर्ट, २६ (११), १५८१-१६१०। https://doi.org/10.1080/09523360903132972

गिउलियानोटी, आर, होम्नेस्टेड, एच,र स्पाइज, आर (सन् २०१६), विकास र शान्तिका लागि खेलकुदः शक्ति, राजनीति र संरक्षण, जर्नल अ'फ ग्लोबल स्पोर्ट मैनेजमेन्ट, १ (३-४), १२९-१४१। https://doi.org/10.1080/24704067.2016.1231926

ग्रीन, एम, और कोलिन्स, एस (सन् २००८), नीति, राजनीति र मार्ग निर्भरताः अष्ट्रेलिया र फिनल्याण्डमा खेल विकास, खेल व्यवस्थापन समीक्षा, ११ (३), २२५-२५१। https://doi.org/10.1016/S1441-3523(08)70111-6

जीन्स, आर, स्पाइज, आर, पेनी, डी, र ओ'का'नर, जे (सन् २०१९), अनौपचारिक खेल सहभागिता व्यवस्थापनः तनाव र अवसरहरू, इन्टरनेशनल जर्नल अ'फ स्पोर्ट पा'लिसी एन्ड पा'लिटिक्स, ११ (१), ७९-९५। https://doi.org/10.1080/19406940.2018.1479285

- मेउव्सेन, एस, और क्रेफ्ट, एल (सन् २०२३), एक्काइसौं शताब्दीमा खेल र राजनीति, खेल, नैतिकता अर दर्शन, १७ (३), ३४२३५५। https://doi.org/10.1080/17511321.2022.2152480

नाथ दंगाल, डि., र पोखेल नेपाल राष्ट्र बैंक, क. (२०२३), नेपालमा खेलकुद र आर्थिक विकासबीचको सम्बन्धका लागि सम्भाव्यताको नीतिगत विश्लेषण। https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28736.10243

एसियाडमा ने पाल १९ औं संस्करण (-ल.म.)।

सेसिनान्डो, एडी, सेगुइ-अर्बानेजा, जे, र टेक्सेइरा, एमसी (२०२२)। "खेलकुदमा व्यावसायिक विकास, सीप र दक्षताः खेल व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सार्वजनिक प्रबन्धकहरू बीचको सर्वेक्षण"। जर्नल अ'फ फिजिकल एजुकेशन एन्ड स्पोर्ट, २२ (११), २८०० २८०९ https://doi.org/10.7752/jpes.2022.11355

खेलकुदका राष्ट्रिय संघसंस्थाहरु. (ल.म.).